

Virágének és Kavafisz

Ráírás(ok) Lator László mondataira Tózsér Árpád verseiről

Lator László *Egy állhatatlan költő* című szép esszéjében Tózsér Árpád költészetéről (Lator László: *Kakasfej vagy filozófia?* Mire való a vers? Európa Könyvkiadó, Budapest, 2000. 177–180. o.) a költő, „mesteremberek és pásztorok ivadéka”, „halmozottan hátrányos” helyzetéről írt, mégpedig azért, mert szerinte Tózsér „társadalmi hovatartozása miatt is zártságra ítelt költő”, aki azonban „azt tanulta meg, hogy amerre és amikor csak lehet, ki kell nyitni a szűkös világot”. Majd a „közép-európai nyomorúságról” szólt, „történelmi, politikai szorongattatottságról”, amivel Tózsér „füstölgő indulatok” nélkül számot vetve alakította ki „világszemléletét”, és így tudott „rálátni a XX. századi, és hozzátehetjük: a mindenkori ember keserves helyzetére”. Meg azt is pontosan fogalmazza meg Lator esszéje, „hogy sanyarú tapasztalatokra, apokaliptikus vagy kisszerű katasztrófákra felelő lírája legjobb pillanataiban milyen nyomasztó vagy katartikus igazságokat tud felmutatni”. Majd mintegy ellenpontjaként a Tózsér élményvilága súlyos és keserves forrásainak, nyomban hozzáteszi, eközben „versei terét kezdettől fogva szívósan szélesítette. A kezével, az ujjaival is mindig tanult, mint mesterember ősei”. Lator pontos megfigyelése szerint Tózsér Árpád lírájának (és személyének?) „halmozottan hátrányos” helyzetét a formálással, az alakítással, nem utolsósorban az alapítással ellensúlyozta, s így, mint „mesterember ősei”, választott mesterségét gyakorolta szívós kitartással és nem szűnő kedvvel. Ahogyan a tudós költők tették és teszik mostanáig, Tózsér Árpád valóban a tudós költők sorába tartozik: mindent tud a versről, amit tudni érdemes, biztos mozdulatokkal tájékozódik a költészet múltjában, nem egyetlen hagyománynak az elkötelezettje, csatangol a költészet múltjának érdekében, s mindezt azért teszi, hogy versét követhető minták szerint, ám rendre e minták ellenére, alakíthassa, formálhassa a ráért nyelven. A tudós költő, amilyen Tózsér, semmitől sem idegenkedik, ami képként, látomásként, álomként a nyelvből előállítható. Nem

ismeri a szabályozás korlátait, mert ura a szabályoknak. Úgy ritmizál és úgy rímel, ahogyan a költészet múltjában, de jelenében is mintákra akad, de nem ismétli meg a mintát, nem írja újra, hanem a maga képére alakítja át. Költészete ezért, ama „halmozottan hátrányos” helyzete ellenére, elsősorban költészetként vehető számba, nem a helyzet dokumentumaként. Ez nem zárja ki költészetének dokumentumértékét, nem is rejti el azt, ami élményként, tapasztalatként verseit megelőzi, de éppen mesterségbeli tudása folytán verse mint vers, költészete mint költészet szólal meg. Ez a legtöbb, amit a költő tehet. Verseinek igazságszintjét nem a közölt „sanyarú” tapasztalat, nem is a „kisszerű katasztrófák” néven nevezése biztosítja, hanem a kifejezés hitelessége. A kifejezés igazságközlő hitelessége pedig a mesterségbeli tudáson kívül mással aligha biztosítható. Ennyiben a tudós költő valóban a költészetben van otthon, és a nyelven kívül nincs más eszköze a kifejezés pallérozásához.

Van azonban a „halmozottan hátrányos” helyzetnek még egy, mellékesnek aligha tekinthető vonatkozása. Lator László nem mondja ki, de körülírja, és így szavaihoz hozzáérhető. Tózsér Árpád azonkívül, hogy tudós költő, kisebbségi költő is, mégpedig úgy kisebbségi, hogy ráértett helyzetéből nem kitörni akar, hanem magát a helyzetet akarja megérteni. Mert a megértéssel bajok előzhetők meg. Tózsér jól tudja, többször el is mondta, hogy a vers értéke nem a költő helyzetével mérhető, az ő költészete sem mérhető kisebbségi helyzetével. A költészet megmértetésének mások az eszközei, és ezek az eszközök minden helyzeten, a kisebbségi „halmozottan hátrányos” helyzetén is felüliek. Ezért szólhat az ő verseiben létrehozott Mittel úr közép-európai és egyúttal kisebbségi pozíciójából ironikusan meg önironikusan a kisebbségi nézőpontjáról. 1994-ben jegyezte fel naplójába *Pozsonyi Páholy* című verskötetének megjelenése előtt, hogy „Pozsony, illetve a »határon túliság« számunkra egy kicsit valóban »páholy«: felülről, kívülről nézzük a dolgokat, a nemzeti hajcihőt is. S valamiképpen a szlovák kicsinyes vergődésben, félelmekben, irigy befeléfordulásban, köldöknézésben, gyűlölködésben is a magyar vergődést látjuk. S talán éppen ezért vagyunk képesek elfogulatlanabban ítélkezni a »magyari« magyarok fölött. Úgy vagyunk bent, hogy kint vagyunk” (Tózsér Árpád: *Szent Antal disznaja*. Naplók naplója, Kalligram, Pozsony, 2008. 38.). A „páholy”, amit a „határon túliság” jelent, igencsak kopott páholy, kifeslett és elkoszolódott bársonnyal, tört lábú székekkel, foltozott függönnyel... De innen is van rálátás a világra, a „sanyarú tapasztalatokra”, a „kisszerű katasztrófákra”. Tózsér Árpád versei ebből a páholyból szólalnak meg, de – hangsúlyozom – verseit nem ez a páholy teszi. Előzmény csupán, amit ostobaság volna a verseken számon kérni.

Nem mintha nem lenne bennük a „páholy”-helyzet, bennük van, s nem is akármilyen erősséggel, de a vers értéke nem a páholyon múlik. Tőzsér Árpád valóban kitekint a páholyból, egyszerűbben, kitekint a kisebbségi mint „halmozottan hátrányos” helyzetből, de nem hagyja maga mögött a helyzetet: verset ír, és ebben egyformán ott van a felháborodás, a félelem és a szorongás, a vesztes és a dráma, miként mindez ott van mindazokban a mítoszokban, biblikus történetekben, antik merevedésekben és amforában ápoltszobákban, ahová Tőzsér, a mesterségében biztos költő, rendre odafordul, mert úgy véli, onnan nemcsak ihlet meríthető, hanem a jól megmunkált kifejezés igazságtartalma is.

Ezért látja Lator László úgy, hogy Tőzsér „költészetének kettős természete van. Ha odafigyelünk, észrevesszük benne az elemi líra mozdulásait. Neki a vers »a hiány az emlékezet befelé táguló fekete üregének roppant szivása«, s a versben »arra emlékezik, amit azelőtt sohasem tudott«. Szóval ő is »a névtelenek senkiföldjére« indul, hogy »minél több Névtelennek polgárjogot szerezzen«. Gondolom helyénvaló Nemes Nagy Ágneszt idézni: Tőzsér nyilván közel érzi magához, hiszen egy-egy sorát, motívumát beépíti a maga lírájába. Csakhogy ezt az elemi költészetet többnyire eltakarja egy megejtően művelt költő alakja.” Ebben ismerhető fel Tőzsér költészetének kettős természete, „az elemi líra mozdulásai” és a „megejtően művelt költő alakja” kettősségében. Lator László szerint ez utóbbi „eltakarja” az előbbit. Az elemi lírát a költő műveltsége.

Érdeemes megnézni ebből a szempontból Tőzsér Árpád itt megjelenő *Aszfodélosz* című versét, de megnézhető volna a *Salome halála*, *Az Úr megeremti Ádám és Éva múltját* is, vagy akár a *Henye verbéna*. Ezekben olvashatók a műveltség nem rejtett nyomai Tőzsér újabb verseiben. De teljes milyenségében megfigyelhető volna a *Faustus Prágában* (Kalligram, Pozsony, 2005) „drámai költemény” egészének elrendezésében és felépítésében is. Bőven akad tehát példa Tőzsér költészetének „kettős” természetére. A kérdés csak az, hogy költészetéhez mely irányból közelítünk. Az elemi líra vagy a műveltség felől. Az *Aszfodélosz* mindkét irányból megközelíthető. Megközelíthető a versbe épített műveltség felől, és akkor nyomban szólni kell a vers címéről. Az aszfodélosz „liliomhoz hasonló dél-európai dísnövény”, ám ennél nem lehet megállni, hozzá kell még tenni, hogy az aszfodélosz mitológiai (dísnövény is, amely az alvilág egy részét, az elüszioni mezőket ékesíti, ide pedig, tudvalevőleg, „haláluk után a büntelnek, a jeles művészek, tudósok jutnak”. (A mitológiára vonatkozó idézetek Szabó György *Mediterrán mítoszok és mondák*. Kriterion, Bukarest, 1973 című könyvében található.) Ezek a mezőkön pompáznak az aszfodéloszok. Itt dalol Orpheusz, akihez Tőzsér másik versének sorai

szólnak. Ebből arra lehet következtetni, hogy a dél-európai dísznövény neve Tözsér versének jelzésében a költő helyzetét, a líra szituációját idézi meg, és amikor a vers első sorának „kőtábláin” szavát olvassuk – nem nehéz hirtelen felidézni Füst Milán nevezetes verssorát – akkor az elüszioni mezők ellenpontját ismerjük fel a versben, amit az előrevetett „sziklák” szó erősít tovább, s akkor már benne is vagyunk a vers „elemi lírai” mozdulásában, abban az erős érzelmi meghatározottságban, miszerint – Heidegger Hölderlin-interpretációjára utalva – mire való a költő ínséges korban. Innen érthető a második sor „tücsökposzáta” szava is, hiszen Tithónoszt változtatta Éósz tücsökké, aki Zeustól halhatatlanságot kért Tithónosz részére, de elfelejtett örök fiatalságot is kérni számára, így aztán Tithónosz „egészen összetöpörödött, apró emberré vált”; tücsökméretűvé. A „számtalan” tücsök zenéjébe sívít bele „az ember előtti Holdfény-szonáta”. Tözsér „tízezer mítosz”-t említ, „számtalan” Tithónoszt és „millió” sípot, és ezzel a mérhetetlen felnagyítással a címbe rejtett elemi lírát fokozza világméretűvé. A Holdfény-szonátával nem lép ki Tözsér a mítoszok világából, hiszen a második szakaszban szóba hozott Szelénével megerősíti a holdat, hiszen Szeléné „a hold istennője, akinek ezüstös szekere két ló húzza az égbolton”. Szelénének a rómaiaknál Luna a neve. Innen a vers látomás szintje következik, fokozott erősséggel, az első szakasz nagy számaival összhangban. Ember számára elviselhetetlenül erős a látomás, hegyeket mozdít, fákat és köveket zúgat. „A föld torkában zengnek a vizek, / egekbe hajló cédrust szél mos, / törött amforát formáz a sziget, / s az amforában aszfodélosz.” Itt ér véget a rövid, összesen három szakaszból álló vers, az elmagányosodás, a sziget-lét látomásánál, amit hangsúlyossá az utolsó sor egyes száma tesz, ahonnan könnyen felidézhető az Isten (az istenek, a mítosz) által magára hagyott ember képe, akinek létét a szigetmagányban a törött amforában élő dísznövény jelképezi. „Tözsér pazar bőséggel ontja utalásait, teszi bele a versbe szemlátomást óriási ismeretanyagát. De azért egy pillanatra sincs az az érzésünk, hogy kérkedik, hogy fel akarja cifrázni a verset. Tudása a lehető legtermészetesebb mozdulatokban nyilvánul meg” – írja Lator László. A műveltség „pazar” bősége látható meg az *Aszfodélosz* három négysoros, kereszttrimmel színezett szakaszán. S az, hogy a rímelhelyezések sorából éppen a kereszttrímet választotta a költő, abban is a mesterségbeli tudás jele ismerhető fel. Annak tudásnak a jele, amely szerint múlt és jelen, mítosz és más történet sorozatosan kereszttezi egymást, mégpedig az elemi líra megnyilvánulásaként. De beépített a versbe Tözsér egy belső kontrasztot is, a műveltség bőségével szemben a szikár versszerkezetet. Szikár a vers szerkezete, mert semmit a Tözsérnél máshol felbukkanó avantgárd és neoavantgárd formabontásból, de a posztmodern

nyelvjátékból se alkalmaz. Tőzsér Lator szerint is „tud a nyelvkritikáról”, tud arról, hogy a „szavak, jelek kétséges viszonyban vannak a jelentéssel”, de – és éppen az *Aszfödélosz* bizonyítja – rövidre fogja jel és jelentés viszonylatát, hiszen a mítoszt, a mitikus neveket nem emeli, miként a romantikusok tették, a szimbólum szintjére, megőrzi eredeti jelentésüket és szerepüket, hogy éppen ezáltal szólaltathassa meg azt az elemi lírát, amit mintha eltakarna a költő műveltsége. Akár az is mondható, fordítva van. Éppen a költő „megejtően művelt” alakja szólaltatja meg az elemi lírát, amely líra e műveltség nélkül meg sem szólalna.

Hogy mely poétikai eszközök, mekkora műveltség, milyen hagyományválasztás előzi meg az elemi líra megszólalásának ilyen szólamát, arra is bizonyítékok találhatók Tőzsér verseiben. Széles és gazdag verseinek poétikai eszköztára. Ezek közül kettő érdemel külön figyelmet. A hagyományválasztás, amely egyformán mutatkozik meg a megszólaltatott lírai témakörökben, a versek formálásában, a szóválasztásban, nem utolsósorban a jelképek rendjében. Másfelől az eredetiség kérdésre adott válasza Tőzsérnek. Nem egyetlen hagyományt választott és tekint magáénak; az antikvitás, a rómaiak kora, a romantika, velük együtt a népköltészet, – *Virágének és Kavafisz* – főként persze a modernek ismerhetők fel Tőzsér verseiben, rájuk hivatkozik és általuk szólal meg: verset formál abból, amit kapott és elsajátított, amit felismert és megtanult, mert e hagyományban való otthonosság nélkül elveszítené kapcsolatát a nyelvvel. Tőzsér lírai beszédmódja egészében hagyományfüggő, amiből poétikájának másik meghatározója, az eredetiség kérdése következik. Tőzsér nem sokat ad a romantikusok, sőt a modernek és a későbbiek eredetiségszempontjára. Nem gondolja, hogy mindenestül újnak kell lenni, ahogyan azt sem gondolja, hogy a vers értéke a benne feltárt újdonságon múlik. Az *Aszfödélosz* példája mutatja meg, miként épül a vers hozott anyagból. Mégpedig nemcsak a mítoszok irányából érkező küldeményekből, hanem a vers látomásszintjének sokfelől származtatható szóanyagából. Az, hogy belső öröm zúg a fáknak, de a kövekben is, az, hogy a föld torkában zengnek a vizek, meg hogy egekbe hajlik a cédrus és ezenkívül szél mossa, semmiképpen sem tekinthető előzmény nélkülinek. Ott vannak ezek az erős képek a romantikusok és a modernek versbeszédében, de lehet, hogy még korábbiak is származtathatók. Nem eredetiek és nem újak, mégis az újdonság erejével hatnak, mert saját múltjukat, egykor volt létüket hozzák mozgásba, és ezáltal különösmód ragyognak fel. Az új költészet nem a sohasem látottat keresi, ellenkezőleg, a régihez kötődik, abban tárja fel saját létének feltételét, de súlyát is. Lator László a Tőzsérnél felismerhető elődök egész hosszú névsorát hozza szóba. A már említett Nemes Nagyon kívül a magyarok közül Madách, Weöres Sándor, Orbán Ottó, Petőfi, József Attila, Nagy László, Kálnoky

László nevét. Az idegen költők és mások sorában Corneille, Lessing, Ibsen, Josephus Flavius, Tacitus, a lengyel Zbigniew Herbert, a szlovák Juraj Spitzer, Kavafisz és Juvenalis neve szerepel. Rendszertelen névsor, de a költő „pazar” műveltsége nem is kíván rendszerező elvet.

Kavafisz nevével meg kell állni egy pillanatra. Konsztantinosz P. Kavafiszt mostanában akár pozsonyi illetőségűnek mondhatjuk, hiszen ott jelent meg a korábbi budapesti kiadásnál bővebb válogatott verseket tartalmazó kötete az újjörög költőnek *Alexandria örök* (Kalligram, Pozsony, 2006) címen Déri Balázs válogatásában. Az ez ideig majdnem teljes Kavafisz-válogatás Déri Balázs, Papp Árpád, Somlyó György, Vas István fordításában. Ha ehhez még hozzáadjuk Kovács András Ferencnek *Hazatérés Hellászból* című „Kavafisz-átiratok”-at tartalmazó kötetét (Magvető, Budapest, 2006) akkor nyugodt lélekkel állíthatjuk, hogy Kavafisz költészete részévé vált a mai magyar lírai köznyelvnek. Nem múltott a véletlenen tehát, hogy Tózsér Árpád mitologikus jelzésű verseiben, a görög mitikus hősök megszóltatásában felismerhető Kavafisz jelenléte. „Antik tárgyú monológjaiban a száraz előadásmód, amely nemhogy elfojtaná, inkább előhívja a kölcsöntörténet drámai természetét, Kavafiszt juttatja eszembe” – írja Lator László, majd így folytatja: „S az is, hogy az ókori tárgy forrón időszzerű, bár feldolgozása egy cseppet sem célzatos.” Az *Aszfödélosz* meggyőző példája ennek. A szikár szerkezet, a szigorú rímelés, bár Kavafisz nem rímel, a négysoros strófaszerkezet, az egyetlen áthajlás mind sorra a „száraz előadásmód”-nak példája, ami a vers második, látomásos részében előhívja a vers „drámai természetét”, mégpedig a költő drámáját, a költőt, aki szüntelenül önmaga és műve megkérdozettségé előtt áll, nem tudván választ adni a költészet létének kérdésére. Tózsér nem írja le a kérdést, szó szerint fel sem teszi, ám minden szava mögött ott rejtőzik. A kérdéssel együtt a válasz is. A költészet létkérdésére Tózsér Árpád a műveltséggel felel. Valóban nem „célzatos” műveltség ez, de nem is öncélú. Verseiben az ókori – a bibliai – tárgy a megszólalás feltétele, nélküle nincs kimondható élmény, és nincs kimondható tapasztalat sem. A múltbeli történetet saját jelenébe integrálja, de nem minden történetet, leginkább csak azokat, amelyek lehetővé teszik az élmény és tapasztalat előhívását. Más szóval, a költő műveltsége, a múltbeli történetek felidézése, a tudós költő megnyilatkozása nemhogy eltakarná vagy elrejtene „az elemi költészetet”, éppenséggel előhívja. Persze nem akármely „kölcsöntörténet” jelzése vagy újramondása lehet a líra hívószava, leginkább csak az a történet, amely már eleve tartalmazza jelenbeli megszólíthatóságát.

Erről Tózsér is említést tesz a *Szent Antal disznája* „naplók naplójá”-ban. Ezt jegyezte fel 1993. június 10-én: „Meg kellene írni... Mennyi mindent

meg kellene írni! De az utóbbi időben valahogy elragadtak az események. Elúsztam velük valahová oda, ahonnan nagyon nehéz visszatérni. Valahová a boldog tudatlanságba, az anyagi világ együgyűségébe. Abba az állapotba, amely nem ihlet írásra, mert írásra engem csak az írott szó indít, az un. *valóság csak élni sarkall*” (39. o., kiemelés B. J.). Majd szinte ugyanezt 1994. január 15-én: „általában csak arról támad eredeti gondolatom, amit olvasok. Amit élek, arról nagyon ritkán. Könyvember vagyok, mint amilyen Jean Paul volt” (62. o.). Az eredeti gondolatok már csak így születnek. Könyvekből, írásokból, mítoszokból, idegen szövegekből. Persze nyomban hozzá kell tenni, az elemi líra, az elemi költészet sem a semmiből születik. Sohasem előzmények nélkül. Ezért jegyezhettem fel naplójába Tőzsér 1997. június 22-én a következő mondatot: „Az írás mint művészet valószínűleg nem is más, mint korokra visszanyúló intenzív emlékezet, virtuóz mnemotechnika plusz erős akarat” (177. o.). Távoli korokra csak a műveltség útján nyúlhat vissza az emlékezet. Tőzsér Árpád újabb emlékezet-versei kivételes intenzitással szólalnak meg, sohasem hidegen, mindig átforrósodva. A kulturális emlékezet az ő verseiben a múlt és a jelen közötti távolságot szünteti meg. A jelen, azon mindennek, amit „meg kellene írni”, ellenséges foglalat, a mindennapok ellenében Tőzsér verse a múltat szólítja meg, mert a múlt úgy tárhatja fel a jelent, ahogyan arra önmagában a jelen nem képes.

